

УДК 340.12

В.М. КРАВЧУК, канд. юрид. наук, доц.,
Тернопільський національний економічний
університет

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР ПРОСТОРОВОГО БУТТЯ ЛЮДИНИ

Ключові слова: простір, правовий простір людини, домагання, воля, свобода, автономія людини, індивідуальне правове життя

Усі ми живемо у певному просторі: простір оточує нас, однак ми сприймаємо це як природну і звичайну річ. І лише інколи приходить усвідомлення того, що ми живемо не у вакуумі, що наповнення, якість і вигляд цього простору мають колосальну вагу. Те, яким є простір особи, чим він наповнений – надзвичайно важливо для самоусвідомлення, самоствердження і розвитку особистості.

Поняття «правовий простір» нерідко згадується у науковій літературі, але докладному аналізу не піддається, хоча потреба в подібному аналізі є безсумнівною. Правовий простір особи має першочергове значення в об'єктивізації вимог суб'єкта, у перетворенні потенціалу і чистих ідей, діяльнісних імпульсів та вольових проявів людини у правову реальність, тому філософсько-правова, теоретична розробка поняття «правовий простір» є необхідною.

Науковий аналіз проблем просторового буття людини, а саме правового простору сьогодні вже знайшов місце у працях І.В. Волк, Л.М. Ганцевої, А.А. Козловського, В.П. Малахова, О.С. Мельничук, Ю.М. Оборотова, В.В. Суханова, Т.Л. Тенілової та інших, втім, на нашу думку, ця проблематика ще потребує ґрунтовного дослідження. Метою даної публікації є спроба охарактеризувати просторові грані екзистенції людини, визначити правовий простір особи, а також дослідити, які чинники мають істотний вплив на формування і визначення правового простору особи.

Вся життєдіяльність людини, включаючи правову, розвивається у просторі. Цікавим є те, що вже в дохристиянську античну епоху греко-римська цивілізація встановлювала умовний поділ життєвого простору людини, зокрема філософи і мислителі того часу виділяли *sacrum* і *profanum*. *Profanum* – сфера буденності, сьогодення, людський простір. *Sacrum* – сфера надприродного, вічного, божественного [1, с.4].

Сьогодні із впевненістю можна сказати, що людина екзистенційно водночас у кількох просторах. Людина як *homo sapiens* живе у просторі біологічному. Індивід живе у просторі соціальному, де цінується передусім соціальний статус. Особистість має власний психологічний простір-простір її життєвого світу, простір відносин, комунікацій. Особа як суб'єкт правовідносин знаходиться у просторі правовому. Причому всі ці площини простору перетинаються і взаємно пронизуються.

Психологічний простір постає всередині простору соціального, видозмінюючи його характеристики. Соціальний простір – це передусім упорядкованість і взаємодія певних соціальних зв'язків і процесів, суспільних відношень, їх насиченість, щільність. У соціальному просторі взаємодіють народи, нації, держави, класи (верстви населення), партії, громадські об'єднання. У психологічному просторі людина намагається не бути одинокою, знайти однодумців, людей з аналогічними поглядами на життя, схожими цінностями, орієнтирами, очікуваннями¹. Особистісний, або психологічний, простір є скоріш ціннісним середовищем, що забезпечує можливість адекватних власній природі самопроявів [2].

¹ У сучасній соціальній психології існує більш вузьке поняття «персональний простір» – це зона, яка існує навколо людини та її майна. Простір людини залежить від густоти населення, де виросла людина; визначається культурним середовищем, соціальним статусом особистості. Дослідники поділяють особистісний простір на чотири основні зони: інтимну зону (від 15 до 45 см), особисту зону (від 46 см до 1,22 м), соціальну зону (від 1,22 до 3,6 м) та публічну зону (понад 3,6 м).

Психологічний простір, як і простір соціальний, може бути більш-менш упорядкованим, насиченим, водночас має і власні характерні якості. Поза взаємовідносинами не можливо собі уявити комунікацію і пізнання, роботу і навчання, творчість і саморозвиток. Моральні, духовні зв'язки людини є своєрідним особистісним еквівалентом відношень суспільних. Психологічний простір складається всередині простору соціального, зазначаючи на собі його вплив і видозмінюючи його характеристики.

Взаємодіє особистісний простір і з простором біологічним, який у екологічній психології називають життєвим середовищем. Вплив цього середовища на людину і її життєвий світ, який вона все життя вибудовує, важко переоцінити. Це й природне оточення, і наявність та розташування житла, і демографічна щільність, і багато інших факторів, що безпосередньо впливають на частоту та потужність стресових реакцій, рівень втомлюваності, працездатність, самопочуття, стан здоров'я тощо [2].

Соціальний простір, відносини індивіда з іншими соціальними суб'єктами великою мірою досить ефективно врегульовані за допомогою права, отож не підлягає сумніву взаємозв'язок і переплетення соціального та правового просторів.

Правовий простір є необхідною і невід'ємною формою існування людини як володаря певного комплексу правомочностей. Індивідуальний правовий простір є структурою, елементами якої виступають домагання [3, с.22–23].

Основними складниками юридичного змісту індивідуального правового простору є права людини. Комплекс прав і обов'язків, можливостей їх здійснення, механізми позитивної відповідальності за свої дії і наміри, засоби підтримки коригувальних зв'язків людини зі світом соціальних відносин становить зміст суверенітету людини. Характеристика індивідуального правового простору як суверенітету людини необхідним чином пов'язана з вказівкою на специфічні риси того суспіль-

ного права, яке взаємодіє безпосереднім чином з простором людини. Це право в його дозвільній формі.

Отже, конкретний правовий простір є складною і лише частково скоординованою сукупністю домагань, прав і обов'язків у єдиному правовому полі.

Суверенітет особистості є характеристикою індивідуального правового простору з точки зору його форми. Юридичною характеристикою індивідуального правового простору з точки зору змісту є правовий статус.

Стрижнем правового простору є правове домагання [4, с.65]. Домагання, на думку В.П. Малахова, є правовою формою інтенції, виявом її актуальності, необхідності, важливості, воно не може бути реалізоване просто і невимушено, навпаки завжди виражає ускладненість досягнення цілі [5, с.92]. Домагання, безперечно, є вольовим актом, оскільки воля особи в ньому найбільш повно проявляється, знаходить свій вияв.

Воля, як вказував Г. Гегель, – це спільність двох аспектів: 1) елемента чистої невизначеності, в якій розчинене будь-яке обмеження, усякий зміст, даний і визначений природою, потребами, бажаннями й пристрастю тощо; 2) моменту визначення, коли «Я» переходить від вільної від суперечностей невизначеності до розрізнення, встановлення визначеності як певного змісту й предмета [6, с.27–29]. Власне, обидва цих аспекти по одинці є абстрактними і обмеженими, а спільно утворюють точне поняття свободи, котрою ми наділені у формі, наприклад, почуттів.

Вимоги, бажання, уподобання, забаганки та потяги має кожна істота, втім лише людина спроможна визначати і встановлювати їх як власні, що залежить тільки від її волі. Через прийняття рішення воля визначає певного індивіда. Завдяки власному рішенню людина визначає свою реальність. Маючи здатність рухатися в тому чи іншому напрямі, маючи можливість вибору, людина має свободу.

Щодо змісту поняття свобода, яка безперечно також має великий вплив на визначення

обсягу правового простору особи, то доречно зауважити, що Г. Кельзен розрізняв свободу: 1) у негативному розумінні – людина є вільною з правової точки зору настільки, наскільки поведінка її є дозволеною, допустимою, не забороняється правом; 2) в позитивному значенні – таку, що гарантується правовим порядком до тієї межі, до якої він забороняє втручатися в неї [7, с.55–56].

Свобода означає можливість діяти так, як цього хоче людина, оскільки усвідомлення можливості саме такої дії – це усвідомлення того, що дія спричиняється волею. Людина є вільною, коли вона стає відповідальною за свою моральну чи аморальну, протиправну чи правомірну поведінку. Оскільки людина має свободу чи вільна у своєму виборі, то вона несе відповідальність, себто моральний або правовий наслідок своєї поведінки. Лише тому, що людина вільна, на неї можна покласти відповідальність за її вчинки.

З цього приводу Т. Гоббс слушно зазначив, що воля є «необхідною причиною добровільних дій», однак «всі добровільні дії обумовлені необхідними причинами і є вимушеними». Тому свобода, як підкреслює О. В. Грищук, – це не відсутність необхідності, а: «відсутність будь-яких перешкод для дії, оскільки вони перебувають у природі і внутрішніх якостях діючого суб'єкта» [8, с.33].

В цьому контексті доречно згадати також поняття «автономія людини». О.В. Грищук розглядає автономію людини як ідеальну основу для формування особи на ґрунті раціонального вибору можливих дій, способу життя загалом, керуючись власною системою цінностей та власними ціннісними орієнтаціями [8, с.65]. Тому, дослідниця акцентує, що вибір людини визначений не випадковим чи неконтрольованим способом, а на основі власного розуміння, а отже, робимо висновок, і з власної волі. Відтак, людина може перевірити правильність своїх поглядів та бажань, керуючись внутрішніми критеріями, що є її власною тенденцією до раціональності, послідовності й несуперечливості мислення. Людина

творить себе сама, а успіх такого самотворення обумовлений усвідомленням, що вона відповідальна за своє життя та може коректувати його на власний розсуд.

Якщо в моралі воля показує спроможність самозмушення людини до належної поведінки, то в праві – воля є виявом домагання, тобто продуманим і запланованим, а не спонтанним волевиявленням, що є результатом рішення, вибору, в будь-якому разі – зусилля, напруження, а не наслідком тільки хвилинного настрою або імпульсивного пориву [9, с.26]. Воля в праві – першочергова, оскільки стає обов'язковою умовою перетворення внутрішніх імпульсів діяльності людини в домагання.

Слід погодитися з думкою В.П. Малахова, що домагання є індикатором самодостатності волі правової істоти [5, с.90–91], разом із тим, потрібно підкреслити, що свободу людини більшою чи меншою мірою можна обмежити з метою забезпечення правопорядку. Втім, в особи завжди зберігається якийсь мінімум свободи, завжди залишається така сфера людського існування, куди не втручаються ні розпорядження, ні накази, ні дозволи.

Індивідуальний правовий простір до певної міри співвідноситься з поняттям «індивідуальне правове життя», однак варто відзначити, що правовий простір є стійким – статичним, а правове життя – динамічним явищем. Їх межі можуть не співпадати, проте правове життя поза правовим простором існувати не може. Правове життя особи нерозривно пов'язане із сприйняттям людини як самостійного учасника конкретної, а не абстрактної сукупності різноманітних правовідносин, а також з відношенням суб'єктів до права як в їх правосвідомості, так і в поведінці та взаємних стосунках.

Індивідуальне правове життя, на думку З. К. Шавлохової, є безперервним процесом обміну домаганнями, що породжує взаємні права та зобов'язання людей [10, с.10]. У своєму правовому житті, на відміну від життя в інших суспільних формах, індивід постає як ініціативний, активний, діяльний суб'єкт, який самовизначається у правовій реальності,

ідентифікує себе у правових відносинах з суспільством, з іншими людьми. Сутність індивідуального правового життя, як зазначає дослідниця, проявляється у єдності таких складових: поведінка особи, яка є динамічною складовою; правовідносини як спільність проявів внутрішньої активності та існуючих нормативних приписів, процедура як зовнішня форма об'єктивації поведінки [10, с.12].

Таким чином, правовий простір особи лише частково визначається взаємодією людей, діяльністю суб'єкта, його правовою поведінкою. Більшою мірою він обумовлюється потребами, бажаннями, здібностями, якостями суб'єкта правового життя, його правова активність і сформований обсяг домагань служать глибинною основою для відображення правових засад суспільства і прав самої людини.

Підсумовуючи, можна зробити наступні висновки: по-перше, правовий простір є однією із багатьох форм екзистенції людини, яка визначається сукупністю її прав і обов'язків, інтересів, потреб та вимог (домагань), а також свободою та волею у їх здійсненні та задоволенні.

По-друге, чи не найважливішу роль у формуванні правового простору відіграють домагання. Реальним правовим простором суб'єкта стають не тільки актуалізовані домагання, але і такі, що існують потенційно. Тоді, в цілому, правовий простір постає як певна сфера значимості, зрозумілості, очевидності, якому вагомості та конкретності надає не множинність дійсних домагань, а певне зусилля, що збирає всі домагання в «жмут» і перетворює їх в майбутньому в дію. Таким чином, воля особи є визначальною для формування домагання, отож вона є одним із першорядних факторів, що впливають на визначення правового простору людини.

По-третє, в межах правового простору відбувається правове життя людини, яка самовизначається у правовій реальності.

Загалом, філософське сприйняття правового простору дає якісно нове бачення феномена права, дозволяє відійти від традиційного,

позитивістського його тлумачення, тому подальша філософсько-теоретична розробка поняття «правовий простір» (визначення його змісту, структури, меж) є вкрай актуальною і матиме важливе значення для концептуалізації поняття «правовий простір» як такого.

ЛІТЕРАТУРА

1. Sacrum – простір Бога в людині. Скинія: Двомісячник, присвячений щоденній духовності. – 1 вересня – 31 жовтня 2013. – 136 с.
2. Простір індивідний, соціальний та особистісний [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://psychlib.com.ua/prostir-individniy-socialniy-ta-osobistisniy.htm>.
3. Суханов В. В. Правовое пространство и его формы : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / В. В. Суханов ; Моск. ун-т МВД РФ. – Москва, 2005. – 26 с.
4. Кравчук В. М. Філософська площина осягнення правового простору/ В. М. Кравчук // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – 2011. – Вип. 58. – С. 63–69.
5. Малахов В. П. Концепция философии права : науч. издание / В. П. Малахов. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2007. – 751 с.
6. Гегель Г. В. Ф. Основи філософії права, або Природне право і державознавство / пер. з нім. Р. Осадчука та М. Кушніра. – К. : Юніверс, 2000. – 336 с.
7. Кельзен Г. Чисте правознавство: 3 дод.: Пробл. справедливості / Кельзен Г. – Пер. з нім. О. Мокровольського. – К. : Юніверс, 2004. – 496 с.
8. Грищук О. В. Людська гідність у праві: філософські проблеми : монографія / О. В. Грищук. – Л. : Львівськ. держ. ун-т внутр. справ, 2007. – 428 с.
9. Кравчук В. М. Воля як детермінанта правового простору / В. М. Кравчук // Конституційні засади правового життя: світові традиції та національні реалії : збірник матеріалів Міжнародної юридичної наук.-практ. Інтернет-конф. «Актуальна юриспруденція»

(м. Київ, 28 червня 2013 року). Тези наукових доповідей. – К., 2013. – С. 24–27.

10. Шавлохова З. К. Индивидуальная пра-

вовая жизнь и ее основные формы: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.01 / Шавлохова Заира Карловна. – Москва, 2010. – 172 с.

Кравчук В. М. Філософсько-правовий вимір просторового буття людини / В. М. Кравчук // Форум права. – 2014. – № 1. – С. 294–298 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_1_51.pdf

Здійснено спробу охарактеризувати просторові грані буття людини (біологічний, соціальний, психологічний, правовий простір), визначити правовий простір особи, а також дослідити вплив домагань, волі та свободи людини, та інших чинників на формування і визначення правового простору особи.

Кравчук В.Н. Философско-правовое измерение пространственного бытия человека

Осуществлена попытка охарактеризовать пространственные грани бытия человека (биологическое, социальное, психологическое, правовое пространство), определить правовое пространство личности, а также исследовать влияние притязаний, воли и свободы человек, и других факторов на формирование и определение правового пространства личности.

Kravchuk V.N. Legal and Philosophical Measurement of Spatial Existence Human

In the article made an attempt to describe the spatial brink of being human (biological, social, psychological, legal space), to determine the legal space of personality as well as to investigate the influence of claims, will and freedom of the person and other factors on the formation and determination of the legal space of personality.

Форум права Форум